

Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης και η κατασκευή εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες

Στα πρώτα έργα του για τον Έγκελο και τον Καντ,¹ ο Ψυχοπαίδης διεκδικεί τους δύο φιλοσόφους για την κοινωνική θεωρία εντοπίζοντας δομικές αντιστοιχίες μεταξύ των πολιτικοκοινωνικών και των γνωσιοθεωρητικών αναλύσεών τους.² Οι ισομορφίες μη όντας ερμηνεύσιμες ως προϊόντα της εφαρμογής του γενικού γνωσιοθεωρητικού πλαισίου στην ειδική περίπτωση των πολιτικοκοινωνικών φαινομένων, αποτελούσαν μαρτυρίες της αντίστροφης σχέσης, της εξάρτησης των γνωσιοθεωρητικών επόψεων - μέχρι και των πιο αφηρημένων, λ.χ. της διάκρισης διάνοιας και λόγου - από μια συγκεκριμένη διάρθρωση του πολιτικοκοινωνικού πεδίου.³

Η οπτική αλλάζει στο ώριμο πρόγραμμα που αποχρυσταλλώνει το

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Γιώργος Φαράκλας είναι αναπληρωτής καθηγητής στο τμήμα πολιτικής επιστήμης και ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

1. «Die Möglichkeit der Gesellschaftstheorie bei Hegel», *Gesellschaft* 5, 1975· «Hegels Theorie der politischen Institutionen», *Neue Politische Literatur* XXIII/1, 1978· *Untersuchungen zur politischen Theorie von I. Kant*, Schwartz, Γαϊτίγγη 1980, α' μερική εκδοχή στα Ελληνικά το 1976, μτφ. Κριτική φιλοσοφία και λογική των θεσμών. Έρευνες για την πολιτική φιλοσοφία του Καντ, Εστία, Αθήνα 2001.

2. Πρόλογος του Κ.Ψ. της ελλ. μτφ. των *Untersuchungen*, ό.π., σ. 31.

3. Προσέγγιση κοινή και σε άλλους στοχαστές την ίδια εποχή. Βλ. H. Schnädelbach, «Zum Verhältnis von Logik und Gesellschaftstheorie bei Hegel», εις O. Negt (επ.), *Aktualität und Folgender Philosophie Hegels*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1970.

*Ιστορία και μέθοδος.*⁴ Ο Ψυχοπαίδης, αποσαφηνίζοντας εδώ το δικό του, παραμερίζει την δομική προσέγγιση προς όφελος μιας περιεχομενικής ανάλυσης των εννοιών που έχουν ισχύ σε μια κοινωνία. Η σημασία του Καντ και του Έγκελου αλλάζει κι αυτή: Η υπερβατολογική αναγωγή και η διαλεκτική μέθοδος αντίστοιχα επιστρατεύονται για να στηριχθεί η κοινωνική θεωρία σε μια θεωρία παραγωγής και αιτιολόγησης των κοινωνικά ισχυουσών εννοιών. Το ζητούμενο είναι μια θεωρία που εξετάζει πώς ανακύπτουν καθοριστικές αξίες στην κοινωνία και τις ανασυγκροτεί εντάσσοντάς τις στην κοινωνική θεωρία. Έτσι στρέφεται ο Ψυχοπαίδης προς μια θεωρία των αξιών ως των εννοιών εκείνων βάσει των οποίων ασκείται κριτική μέσα από μια κοινωνία στην ίδια την ύπαρξή της, θέμα σημαντικό για όποια θεωρία ασκεί κριτική στην κοινωνία, στον βαθμό που η νόμιμη κριτική είναι η εγγενής, αυτή που στρέφει κατά της κοινωνίας αξίες, τις οποίες έχει γεννήσει και, ονομαστικά, αναγνωρίζει η ίδια.

Η πολεμική πλευρά αυτού του εγχειρήματος όπως εμφανίζεται στο *Ιστορία και μέθοδος* μπορεί να περιγραφεί ως εξής: Χάρη σε μια νέα ανάγνωση του Καντ και του Έγκελου, να απαντηθεί η επιστημολογική κριτική του Βέμπερ στον Μαρξ. Επιλέγεται ως αντίπαλος ο Βέμπερ γιατί συνοψίζει και εγκαινιάζει ουσιαστικά όλη την σύγχρονη επιστημονική άρνηση του μαρξιστικού και γενικά χειραφετητικού εγχειρήματος. Όποτε σύγχρονοι κοινωνικοί επιστήμονες αρνούνται την σύζευξη της οπτικής της χειραφέτησης με την μελέτη της κοινωνίας, όποτε δεν δέχονται ότι η μελέτη ενός κοινωνικού αντικειμένου μπορεί να οδηγήσει - αντίθετα με ό,τι ισχύει προκειμένου για ένα φυσικό αντικείμενο - στην κριτική του υπό μελέτη αντικειμένου, το κάμνουν πατώντας σ' ένα πλαίσιο κατανόησης του τι είναι επιστήμη σαν αυτό που ανέπτυξε ο Βέμπερ, είτε το ξέρουν είτε όχι. Όταν λένε ιδίως, όπως ο Βέμπερ, ότι η μαρξική θεωρία είναι, στην καλύτερη περίπτωση, μόνο μία δοκιμή υπαγωγής της κοινωνίας στον οικονομικό της παράγοντα, πρέπει να δεχθούν την γενικότερη θέση από την οποία εξαρτάται η εν λόγω αποτίμηση του μαρξικού εγχειρήματος, ότι κάθε κοινωνική θεωρία έχει ιδεοτυπικό μόνο καθεστώς, και μαζί το σκεπτικό που αυτή προϋποθέτει, το οποίο είναι το εξής: Κάθε θεωρία εκκινεί από μια αξιολόγηση του υλικού, επειδή πρέπει να δοθεί έμφαση σε κάποια μέρη

4. *Geschichte und Methode. Begründungstypen und Interpretationskriterien der Gesellschaftstheorie*, Campus, Φραγκφούρτη - Νέα Υόρκη 1984· μτφ. *Ιστορία και μέθοδος*, Σμίλη, Αθήνα 1994.

της συνολικής εικόνας πριν μπορέσει καν να αρχίσει η δουλειά ανάλυσής της, να υιοθετηθεί ένα κριτήριο σημαντικότητας πριν ερωτήσουμε την εμπειρία αν συμφωνεί με το όποιο εξηγητικό σχήμα και να το τροποποιήσουμε αναλόγως. Αυτή η προκαταρκτική αξιολόγηση εκφράζει μοιραία τις προειλημμένες αποφάσεις του επιστήμονα, τις αξίες του, τις οποίες δεν μπορεί η κοινωνική επιστήμη να ελέγξει ορθολογικά, γιατί ακριβώς επέχουν θέση αρχών μέσα της, οπότε ο έλεγχός τους θα αποτελούσε λογικό κύκλο.⁵

Από το πρώτο συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα. Διακρίνονται από αριστερά, οι Διονύσης Γράβαρης, Κοσμάς Ψυχοπαίδης, Μανώλης Αγγελίδης και στο βάθος ο Νίκος Πετραλιάς (Οκτώβριος 1989, Ανέκδοτη).

Προφανώς, οι αξίες οφείλονται στην κοινωνική θέση του επιστήμονα, απλώς αυτό δεν μπορεί να αναλυθεί αντικειμενικά. Ο μόνος τρόπος θα ήταν να αναλυθεί η θεωρία που πατά στις τάδε αξίες με βάση άλλη θεωρία που θα πατά στις δείνα αξίες. Μ' άλλα λόγια, αυτού του είδους η επιστημολογία προϋποθέτει τον προοπτικισμό, την άποψη (που ανέπτυξε ο Νίτσε) ότι τα έμβια «ερμηνεύουν» τον κόσμο προβάλλοντας επάνω του όσα στοιχεία συμφέρουν την οικεία ύπαρξη και αξίωση ισχύος, δίνοντας εκ προοιμίου έμφαση σε όσα στοιχεία του κόσμου υπηρετούν τον στόχο αυτό. Αυτή η βιολογικής προελεύσεως άποψη -ο σκύλος αξιολογείται αρνητικά στην προοπτική της γάτας, θετικά στου ίδιου

5. Ο Μαξ Βέμπερ και η κατασκευή εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες, Κένταυρος, Αθήνα 1993, σ. 51.

του σκύλου -ορίζει τον σχετικισμό στην γνώση. Στο φιλοσοφικό αυτό υπόβαθρο πατούν όσοι μελετητές της κοινωνίας έχουν ξεπεράσει μεν τον θετικισμό, όπως ο Βέμπερ, δηλαδή δεν θέλουν να εφαρμόσουν το νομοτελειακό πρότυπο των φυσικών επιστημών στις κοινωνικές επιστήμες, αλλά επιρρίπτουν εντούτοις στον Μαρξ ότι δεν σέβεται την «αξιολογική ουδετερότητα», γιατί συνδυάζει την πραγματολογική γνώση με την κριτική του αντικειμένου της, της κοινωνίας, η οποία είναι κανονιστική (δεν λείπει το ον αλλά το δέον).

Αυτή η κριτική στον Μαρξ είναι αντιφατική, κι ας απορρέει αβίαστα από τις γενικές συνθήκες. Ναι μεν, όταν οι αξίες του επιστήμονα δεν μπορούν να ελεγχθούν, το πλαίσιο συζήτησης μοιραία δεν στηρίζεται σε αξίες, αφού δεν υπάρχει συμφωνία σχετικά, αλλά σε μια τυπική επιταγή, την λεγόμενη αξιολογική ουδετερότητα, που απαγορεύει ν' αξιολογώ με βάση τις αξίες το γνωστικό αντικείμενο. Όμως με βάση αυτές το γνωρίζω! Άρα μου απαγορεύεται ό,τι έχει συμβεί ήδη: Η αναπόφευκτη αρχική αξιακή συγκρότηση του αντικειμένου συνιστά αφ' εαυτής αξιολόγησή του!

Ο μαρξισμός, το χειραφετητικό εγχείρημα γενικά ευσταθούν μόνον αν αναιρεθεί αυτή η προϋπόθεση: Η απάντηση στην βεμπεριανή κριτική κατά του Μαρξ οδηγεί στην κριτική του γνωσιακού σχετικισμού, ο οποίος είναι και πρακτικός, αξιακός, για τον λόγο που μόλις είπα. Οπότε αν, ερμηνεύοντας γνωσιολογικά τον Καντ και τον Έγκελο, ανασυντάξουμε το γνωσιοθεωρητικό πλαίσιο της μαρξικής θεωρίας, που επιτρέπει και θέλει να ρυθμίσει την - ούτως ή άλλως αναπόφευκτη - μετάβαση από τους όρους συγκρότησης του γνωστικού αντικειμένου στην κριτική του ίδιου, θα φανεί ότι οι προϋποθέσεις των βεμπεριανών αντιρρήσεων δεν ευσταθούν, και θα προκύψει ως αναγκαίο το πρόγραμμα μιας κριτικής θεωρίας της κοινωνίας.

Οι βεμπεριανές αντιρρήσεις έχουν δύο προϋποθέσεις, τον επιστημονισμό και τον φαινομενικά αντίθετο ιστορισμό. Με την έννοια ότι, το να εξαρτάς την θεωρία από αναπόδεικτες αρχές προϋποθέτει ένα απαγωγικό πρότυπο επιστήμης, όχι εμπειρικό: Στην γεωμετρία τα θεωρήματα εξαρτώνται από αναπόδεικτα αξιώματα. Αυτή η προϋπόθεση ορίζει τον επιστημονισμό. Αλλά συνάμα ετούτη η προϋπόθεση οδηγεί μοιραία στο φαινομενικά αντίθετο άκρο ως προς το περιεχόμενο των αρχών αυτών. Γιατί το αξιωματικό πρότυπο σημαίνει ότι δεν ελέγχονται ορθολογικά οι αρχές, άρα ότι το προερχόμενο από ιστορικά δεδομένα περιεχόμενό τους δεν μπορεί να υπαχθεί σε κάποιον ορθολογικό έλεγχο ή έστω αιτιολόγησή - μια σχεπτικιστική στην ουσία της άποψη, η οποία χαρακτηρίζει

τον ιστορικισμό. Ο Καντ κι ο Έγκελος βοηθούν να υπερβούμε αυτή την σύμπραξη δογματισμού και σκεπτικισμού, επιστημονισμού και ιστορικισμού, στην οποία οδηγείται αβίαστα η κοινωνική θεωρία.

Αν το εγχείρημα πετύχει, αν όντως αυτά τα δύο δεν ευσταθούν, τότε ίσως είναι ανακατασκευάσιμες οι αρχές των επιστημών, σύμφωνα με το εγκελιανό σχέδιο μιας διαλεκτικής παραγωγής των αρχών, που προεκτείνει την καντιανή αναστοχαστική κρίση και την οποία προεκτείνει η ανάπτυξη των εννοιών της πολιτικής οικονομίας στο *Κεφάλαιο*. Σ' αυτή την περίπτωση η αξιακή συγκρότηση της συγκεκριμένης θεωρίας θα μπορεί νόμιμα να εξετασθεί και να αιτιολογηθεί από την ίδια. Τότε όμως η επιστημονικότητα δεν θα απαιτεί αξιολογική ελευθερία, όπως πίστευε ο Βέμπερ, αλλά την δυνατότητα να ασκείται κριτική στο αντικείμενο, όπως ήθελε ο Μαρξ.

Στον Βέμπερ η αντίφαση αξιακής συγκρότησης και αξιολογικής ουδετερότητας είναι εμφανής: Όχι μόνο δεν αρνείται την «αξιακή συγκρότηση» της επιστήμης, αλλά «οδηγεί στην όξυνσή της μέχρι την ακραία σχετικιστική της συνέπεια», γράφει ο Ψυχοπαίδης στο *Ο Μαξ Βέμπερ και η κατασκευή εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες*, ενώ «ταυτόχρονα αμφισβητεί την δυνατότητα να συγκροτηθεί το κοινωνικό αντικείμενο μέσα από μια διαδικασία αναστοχασμού πάνω στις αξιακές βάσεις [...] των υπερβατολογικών όρων σύστασής του», «των αξιακών θεμελίων των επιστημονικών θεωρητικοποιήσεων». ⁶ Η λύση στην αντίφαση μπορεί, για τον Ψυχοπαίδη, να δοθεί από τον αναστοχασμό των αξιακών θεμελίων της θεωρίας, αν επανενταχθούν στην μαρξιστική κριτική θέση οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις της, που είναι ο καντιανός αναστοχασμός και η εγκελιανή διαλεκτική παραγωγή των εννοιών.

Τον μεν επιστημονισμό ανατρέπουν η αναστοχαστική κρίση στην οποία υπάγει την τελεολογία η Κριτική της κριτικής δυνάμεως του Καντ, και η σχέση μηχανισμός -τελεολογία όπως την εκθέτει η εγκελιανή Λογική, τον δε ιστορικισμό η ένταξη αυτών των αναλύσεων σε μια κοινωνική θεωρία αξιών που αντλεί από το πώς ανασυγκροτεί κριτικά ο Μαρξ τις έννοιες της πολιτικής οικονομίας και επιτρέπει να ασκούμε κριτική στο μελετώμενο αντικείμενο με βάση τις αξίες που το ίδιο παράγει. Για να δούμε πώς πάει αυτό το εγχείρημα του Ψυχοπαίδη, ας αρχίσουμε εδώ σε μια παρέμβαση σχετικά με την εγκελιανή ανάλυση της σχέσης μηχανισμού - τελεολογίας.

Όταν ο Έγκελος αναλύει το «αντικείμενο» από λογική άποψη, δια-

6. Ό.π.

κρίνει τρεις τρόπους συγκρότησής του: Με όρους μηχανικών, χημικών ή τελεολογικών σχέσεων. Θα συνοψίζα το σκεπτικό ως εξής. Στον «μηχανισμό» σπάμε το αντικείμενο σε μέρη αυθύπαρκτα που συνδέουμε ως αιτίες και αιτιατά, οπότε οι έννοιες, που ορίζονται η μία σε αντίθεση με την άλλη, επιμερίζονται σε όντα, και έτσι δεν φαίνεται ότι δεν έχουν νόημα η μία χωρίς την άλλη. Το αιτιατό δεν λογίζεται χωρίς την αιτία, μια αιτία χωρίς αποτέλεσμα δεν έχει νόημα· όταν αποδοθούν σε όντα οι αλληλένδετες αυτές έννοιες, αποκτούν όμως μια επίπλαστη αυτονομία. Στον χημισμό, αμβλύνεται αυτό, διότι η χημική επίδραση ενός όντος σε ένα άλλο προϋποθέτει την ικανότητα του δεύτερου να υφίσταται μια τέτοια επίδραση, οπότε οι όροι και η σχέση δεν είναι άσχετα μεγέθη, αφού το ον που έχει ως ιδιότητα έναν νοητικό προσδιορισμό περιέχει την σχέση αυτού με τον αντίθετό του. Ωστόσο, μηχανισμός υπό ευρεία έννοια είναι κι ο χημισμός, γιατί κι εδώ τα μέρη συνδέονται ως αιτίες κι αιτιατά· άρα δύο είναι οι τρόποι συγκρότησης αντικειμένου: μηχανισμός και τελεολογία. Στον δεύτερο δεν οντοποιώ τους όρους έναντι των σχέσεων, οπότε το αντικείμενο είναι γνώσιμο, αφού δεν εμποδίζεται η αναγωγή στην εννοιολογική ανάλυση των μερών του.

Βέβαια, η νεότερη φιλοσοφία είχε αρχικά ταχθεί υπέρ του μηχανισμού και κατά της τελεολογίας, ακολουθώντας την απόρριψη των τελικών αιτιών από την νεότερη φυσική προς όφελος της σχέσης αιτίας και αποτελέσματος. Όμως η εσωτερική τελεολογία, που αντιστοιχεί στην εξήγηση των ζωικών και ανθρώπινων φαινομένων, όπως έχει δείξει ο Καντ εισάγοντας σχετικά την «αναστοχαστική» κρίση, διαφέρει από την εξωτερική, της οποίας η εφαρμογή στον κόσμο είναι όντως θεολογική (η Θεία Πρόνοια είναι μια «εξωκοσμική διάνοια» που χειρίζεται τον κόσμο ως εργαλείο) και την οποία ορθώς απέρριψαν οι νεότεροι φιλόσοφοι.⁷ Αυτή η τελεολογία δεν είναι μόνο απαραίτητη για την ανάλυση οργανικών και κοινωνικών όντων, έχει το καλό ότι παύει να αποκρύπτει την αλληλεξάρτηση των εννοιών. Αυτή η αλληλεξάρτηση είναι εγγενής στην συγκρότηση εννοιών, άρα είναι προϋπόθεση και της μηχανιστικής συγκρότησης, αφού βέβαια χρησιμοποιεί έννοιες. Απλώς η τελευταία δεν μπορεί να εκφράσει την αλληλεξάρτηση αυτή διότι η αιτιακή σχέση είναι σχέση εξάρτησης του αποτελέσματος από την αιτία και άρα δεν εκφράζει καμιά αλληλεξάρτηση.

Δηλαδή, το ότι ο μηχανιστικός τρόπος συγκρότησης του αντικειμε-

7. Βλ. γενικά και ειδικά Hegel, *Werke in 20 Bänden*, Φραγκφούρτη 1969, τ. 6, σ. 436-438.

νου δεν μπορεί να εξηγήσει τα έμβια και νοήμονα δεν σημαίνει μόνο ότι η τελεολογική συγκρότηση τον συμπληρώνει. Αφού δείχνει συνάμα πώς συγκροτούνται οι έννοιες με τις οποίες δουλεύει και η τελευταία, θέτει το νοητικό πλαίσιο κάθε συγκρότησης αντικειμένου, ένα ενέργημα που ονομάζει ο Καντ «αναστοχασμό». Οι έννοιες κατασκευάζονται τελεολογικά ακόμη και όταν εφαρμόζονται μηχανιστικά. Η νόμιμη για τα ανόργανα μηχανιστική συγκρότηση δεν εξηγεί λοιπόν πώς λειτουργεί η ίδια, ενώ η τελεολογική το εξηγεί για λόγου της και για την μηχανιστική. Η ανεπάρκεια του μηχανισμού νομιμοποιεί την τελεολογία όχι μόνον ως κατάλληλη για όσα δεν εξηγεί, αλλά και ως πλαίσió της, ως «θέση της προϋπόθεσής» της, σύμφωνα με την έκφραση με την οποία ο Έγκελος εξηγεί το έργο του «αναστοχασμού». Η τελεολογία είναι συνεπώς αντικειμενικότερη από τον μηχανισμό στον βαθμό που τελεολογικό είναι το πλαίσιο των δύο. Το σκεπτικό αυτό εφαρμόζει ο Ψυχοπαίδης στην επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών.⁸ Ονομάζει το πλαίσιο «αναστοχαστικό» (καντιανά) και την θέση του πλαισίου «θέση της προϋπόθεσης» (εγελιανά).

Αλλά αυτό δεν συνιστά μόνον εξήγηση. Η εσωτερική τελεολογία νομιμοποιεί στα μάτια του και την καταπολέμηση της αδικίας ως υπαρκτού μηχανισμού, δηλαδή ως της αντιμετώπισης νοημόνων όντων με όρους αιτίας και αποτελέσματος. Το ότι ο μηχανισμός υπάρχει, σημαίνει ότι η κοινωνία ερείδεται σε ατομικές στρατηγικές, όπως στο βεμπεριανό πρότυπο. Το ότι η κοινωνία εντούτοις δεν αναλύεται επαρκώς με μηχανιστικό τρόπο ούτε σ' αυτή την περίπτωση, το μαρτυρεί η «απροσδιοριστία» μιας τέτοιας υπαρκτής μηχανιστικής κοινωνίας, ότι η εφαρμογή των σχέσεων αιτίας και αποτελέσματος δεν οδηγεί εδώ σε μια ντετερμινιστική (προσδιορισμένη) εικόνα. Ο καπιταλισμός είναι μια κοινωνία που φαίνεται εν πολλοίς να στηρίζεται σε ατομικές στρατηγικές, άρα να νομιμοποιεί το γενικό βεμπεριανό σχήμα, αλλά και μια κοινωνία αδιαφανή για τα μέλη της, που απειλούνται λόγω της άγνοιάς τους.

Όταν ο αναλυτής επιμένει να θεωρεί μοναδικό εξηγητικό σχήμα την μηχανιστική αιτιότητα παρ' όλο που διαπιστώνει την εξηγητική ανεπάρκειά της, απλώς υποθέτει ότι οι αιτιώδεις σχέσεις παραείναι σύνθε-

8. «Στρατηγικές ένταξης του σχετικισμού σε έλλογα πλαίσια», Πολίτης δεκαπενθήμερος 8, 1995. «Προβλήματα θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών», εις Γ.Κουζέλης -Κ.Ψυχοπαίδης (επ.), *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*, Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 547.

τες για να εννοηθούν από εμάς. Και γυρίζει την αδυναμία σε ιδεολογική δύναμη: Αφού η κοινωνία δεν αναλύεται επαρκώς έτσι, αλλά και μόνον έτσι θα μπορούσε να αναλυθεί - δηλαδή εφ' όσον δεν εξετάζεται η δυνατότητα άλλης, τελεολογικής συγκρότησης -, η απροσδιοριστία όπου απολήγουν οι αναλύσεις μας καταδικάζει ως επικίνδυνες τις ορθολογικές παρεμβάσεις (είναι το επιχείρημα του Χάγιεκ κατά του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία).

Για να βγούμε από αυτή την απροσδιοριστία δεν αρκεί, όμως, να αντιτάξουμε απλώς μια έννοια εσωτερικής τελεολογίας στον μηχανισμό. Σε μια κοινωνία που λειτουργεί και αυτοκατανοείται σαν να ήταν μηχανιστική, η απροσδιοριστία ανάγεται πάντα εν τέλει στο ότι δεν έχουμε επαρκείς λόγους να επιλέξουμε μια μηχανιστική ή μια τελεολογική εξήγηση, καίτοι η πρακτική στάση μας θα είναι διαμετρικά αντίθετη στην μία και την άλλη περίπτωση. Τότε πρέπει να επιλέγουμε μεταξύ των δυνατών αναλύσεων εκείνη που συμβαδίζει με τον ορθό λόγο: Στην απροσδιοριστία οφείλουμε να πάρουμε μια «απόφαση υπέρ του ορθού λόγου», υπέρ, δηλαδή, της τελεολογικής συγκρότησης, λέει ο Ψυχοπαίδης.⁹

Πράγματι, αν επιλέξω μια τελεολογική ανάλυση της κοινωνίας και κάμω λάθος, δεν ζημιώνεται η ελευθερία των ανθρώπων, που σ' αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει, μιας και τα άτομα θα φέρονταν τότε μόνο με αιτιατικό τρόπο, άρα αιτιοκρατικά· ενώ αν επιλέξω την μηχανιστική ανάλυση και κάμω λάθος, η ζημιά είναι μεγάλη, αφού θα έχω μεταχειριστεί τους ανθρώπους σαν να μην ήταν ελεύθερα όντα, ενώ θα ήταν. Αυτή η σύμφωνη με το δέον «υπέρ του λόγου απόφαση» είναι λοιπόν η θέση της προϋπόθεσης υπό όρους άγνοιας. Πώς εφαρμόζει ο Ψυχοπαίδης αυτό το σχήμα που δανείζεται από τον Καντ και τον Έγκελο;¹⁰

Θέλοντας να επαναπροσδιορίσει τον διαλεκτικό υλισμό έτσι ώστε να μη θίγεται από σχετικιστικά επιχειρήματα σαν του Βέμπερ,¹¹ ορίζει τόσο

9. Βλ. για τον Καντ *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, Νήσος, Αθήνα 1997, σ. 76, 114, 119· «Η διαλεκτική του ορθού λόγου και οι αντινομίες της κριτικής του», *Επίμετρο στο Χορρχάιμπερ - Αντόρνο, Διαλεκτική του διαφωτισμού*, Νήσος, Αθήνα 1996 (σ. 411-455), σ. 448.

10. Οι επόμενες τέσσερις παράγραφοι αντιστοιχούν εν πολλοίς στο τμήμα του άρθρου μου «θέματα ενός αριστερού φιλοσοφικού στοχασμού» (*Πολίτης* 119, 2004, σ. 34-37), που είναι αφιερωμένο στον Ψυχοπαίδη.

11. «Για μια σύγχρονη θεωρία του διαλεκτικού υλισμού», *Βήμα των κοινωνικών επιστημών* 2, 1990, (σ. 5-21), σ. 7.

την διαλεκτική όσο και τον υλισμό με άλλο από τον δογματικό τρόπο. Υλικότητα της κοινωνίας είναι οι όροι αναπαραγωγής της, στους οποίους ανήκει μια αξία όπως η αλληλεγγύη, αφού χωρίς αυτήν δεν θα είχε νόημα να μιλάμε για κοινωνία, και ειδικά δεν θα υπήρχε παραγωγική διαδικασία. Στην έτσι οριζόμενη υλικότητα εντάσσονται, εκτός από την εργασιακή βάση του κοινωνικού φαινομένου, και οι λεγόμενοι περιβαλλοντικοί όροι ύπαρξης της κοινωνίας. Ο Ψυχοπαίδης θεωρεί πως αυτοί οι όροι αναπαραγωγής είναι που τίθενται ως αξίες.¹² Κι ότι με βάση αυτές τις κοινωνικά παραχθείσες αξίες μπορεί να οικοδομηθεί μια κοινωνική θεωρία που να φιλοδοξεί νόμιμα ότι δεν είναι απλώς ιδεοτυπική αλλά αντικειμενική, ότι δεν είναι απλώς ένα πρότυπο εξήγησης αλλά μια θεωρία που μπορεί να ασκήσει βάσιμη κριτική στο αντικείμενό της, ό-τ-χ' αυτό θέτει σε κίνδυνο τους όρους αναπαραγωγής του, την ίδια του την ύπαρξη.

Διότι όταν οι όροι αναπαραγωγής της κοινωνίας αναδεικνύονται έτσι σε όρους κατανόησής της, συνάμα νομιμοποιούνται ως πολιτικά αιτήματα. Αν μια κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μια τελεολογική πραγματικότητα σαν την αλληλεγγύη, ενώ η ίδια εμφανίζεται ως το βασίλειο των προσωπικών στρατηγικών, πρέπει να ταχθούμε υπέρ της αναγνώρισης αυτής της αξίας που προϋποθέτει η κοινωνία, παρ' όλο που συγχρόνως την αρνείται, ή μάλλον κυρίως επειδή την αρνείται, αφού έτσι υποσχάπτε τις ίδιες τις συνθήκες ύπαρξής της. Οφείλουμε, άρα, να ταχθούμε υπέρ της αντίθετης με τα φαινόμενα τελεολογικής εξήγησης - να αποφασίσουμε υπέρ του ορθού λόγου - και να απαιτούμε να τεθούν από την κοινωνία οι προϋποθέσεις της. Εκείνο που διεκδικούμε, είναι μια αξία, που αναδεικνύεται ως αξία όταν απειλείται από την κοινωνία, παρ' όλο που αποτελεί συνθήκη ύπαρξής της, άρα είναι κάτι που υπάρχει ήδη, αλλά αντινομικά, γιατί υπάρχει με αντίθετη κοινωνική μορφή: Δ.χ.; όχι ως αλληλεγγύη αλλά ως καπιταλιστική ιδιοτέλεια. Όταν ο Βέμπερ λέει ότι κάθε θεωρία συγκροτείται αξιακά, αλλά με βάση τις τυχαίες προτιμήσεις του θεωρητικού, ο Ψυχοπαίδης αντιτείνει ότι αυτές οι αξίες, που επηρεάζουν ούτως ή άλλως την θεωρία, μπορούν εντούτοις να μην την στρεβλώνουν, αν επιλεγούν όπως είπαμε, δηλαδή αν είναι το ίδιο το «αναστοχαστικό πλαίσιο» της κοινωνίας.

Η διαλεκτική ορίζεται έτσι ως η μετατροπή της μηχανιστικής - ιδεολογικής, στρεβλωτικής - εικόνας για την κοινωνία σε μίαν αντικειμενι-

---

12. Ό.π., σ. 14-15.

κότερη, η οποία συνάμα συμβαδίζει με την εγκατάλειψη μιας συντηρητικής προς όφελος μιας χειραφετητικής στάσης, γιατί είναι τελεολογική. Έτσι, διαλεκτική είναι να ελέγχεις ποιες κοινωνικές σχέσεις απαιτούν ποιου είδους έννοιες (αλλού αρμόζουν οι αιτίες, αλλού όχι),¹³ και έτσι να γλιτώνεις από τον φορμαλισμό που νομίζει ότι το σύστημα εννοιών μπορεί να χωρισθεί από το κοινωνικό περιεχόμενο. Η αντίστοιχη διαλεκτική ανάπτυξη εννοιών δεν είναι απαγωγική αλλά καθοδηγείται με βάση την αξιακή συγκρότηση που ορίζει και ποιες όψεις του αντικειμένου θα θεωρηθούν σημαντικές.¹⁴ Δεν είναι απαγωγική, αλλά έχει δεσμευτικότητα, καθ' όσον προτείνει την λύση μιας αντίφασης: Απαιτεί ο τρόπος ύπαρξης μιας κοινωνίας να μην αντιφάσκει προς τον όρο ύπαρξής της.

Η δεσμευτικότητα σημαίνει ότι η κριτική του αντικειμένου δεν είναι αυθαίρετη. Την κοινωνία μελετούμε, αλλά οι δικές της αξίες βάσει των οποίων την γνωρίζουμε σηματοδοτούν την ύπαρξη μιας «πρακτικής ανακλαστικότητας»,¹⁵ δηλαδή ενός εν τοις πράγμασι αναστοχασμού, ενός αυτοαναστοχασμού της ίδιας της κοινωνίας, άρα νομιμοποιούν την κριτική μας ως αυτοκριτική της. Είναι δε τόσο λίγο αυθαίρετη η κριτική, που η αποδοχή μιας τέτοιας αξιακής συγκρότησης απαιτεί από τον θεωρητικό να ασκεί εκ προοιμίου κριτική στο αντικείμενο έτσι όπως εμφανίζεται: Λ.χ. να μην παίρνει τοις μετρητοίς την άποψη που έχει η καπιταλιστική κοινωνία για τον εαυτό της, ότι επικρατούν μέσα της μόνον ατομικές στρατηγικές. Για να γνωρίσει το υπάρχον, ξεκινά από αυτό, αλλά κυρίως ξεκινά από τις αξίες μέσα σε αυτό, δίχως τις οποίες αυτό δεν θα υπήρχε, οπότε «ανορθώνει» το αντικείμενο για να μπορέσει να το μελετήσει, δηλαδή αίρει νοητικά την αντίφασή του με βάση αυτό το ίδιο, ό,τι ακριβώς επιδιώκουμε στην πραγματικότητα με τα αιτήματά μας για την άρση της υπαρκτής αντίφασης. Αυτό προϋποθέτει, βέβαια, όσον αφορά την γνώση, ότι η απλή αποτύπωση ενός αντιφατικού αντικειμένου δεν το γνωρίζει, άρα ότι η ορθή γνώση μιας μη ορθής κοινωνίας δεν είναι γνώση της.¹⁶ Οπότε μια αξιολογικά ουδέτερη γνώση, που δεν θα ήταν κριτική, ούτε θα ήταν αντικειμενική.

Θέση της προϋπόθεσης είναι έτσι το αίτημα διατήρησης ενός όρου

13. Ό.π., σ. 20.

14. Πολιτική μέσα στις έννοιες, ό.π., σ. 14.

15. Ό.π., σ. 85, 88, 90.

16. Ιστορία και μέθοδος, ό.π., σ. 243, 244, 247, 248, 262, 266. «Η διαλεκτική του ορθού λόγου και οι αντινομίες της κριτικής του», ό.π., σ. 442-443. Ο φιλόσοφος, ο πολιτικός και ο τύραννος, Πόλις, Αθήνα 1999, σ. 46.

αναπαραγωγής της κοινωνίας που το απειλεί η ίδια.¹⁷ Είναι φανερό ότι η θέση αυτή αλλάζει τον όρο που θέτει, αφού θέλει να αλλάξει την κοινωνία για να μην τον απειλεί πια. Το ίδιο ισχύει όταν η θέση της προϋπόθεσης εφαρμόζεται εντός της θεωρίας, όπου δηλώνει τον έλεγχο των αξιακών προϋποθέσεων της. Μια θεωρία που παράγει τις αρχές της δεν βρίσκεται σε κύκλο, όπως πίστευε ο Βέμπερ με βάση το απαγωγικό πρότυπο επιστήμης, διότι, όταν θέτει έτσι τις προϋποθέσεις της, τις αλλάζει.

Βέβαια, τις αλλάζει σ' αυτό που όφειλαν να είναι. Από τούτη την άποψη η άρση του λογικού κύκλου δεν σημαίνει επιστροφή στην αξιολογική ελευθερία, ίσα-ίσα σημαίνει ότι μια αξιολόγηση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την επιστημονικότητα, ότι ένα κομμάτι πράξης μπαίνει στην θεωρία και ανατρέπει την αξιολογική ελευθερία. Ό,τι απειλεί την ύπαρξη της κοινωνίας δεν μπορεί να περιγραφεί άνευ κριτικής, χωρίς ανόρθωση του αντικειμένου. Η αντικειμενικότητα απαιτεί κάτι τέτοιο, λ.χ. η εκμετάλλευση, να περιγράφεται ως υπό άρσιν. Είναι νόμιμη ως προς τούτο η χρήση μέσα στην γνώση της κατεξοχήν κανονιστικής κατηγορίας του «αντί να».¹⁸

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι κοινωνικές επιστήμες μετέχουν της «ιδιότυπης πρακτικής ανακλαστικότητας» του Καντ γιατί ο μόνος τρόπος έλλογης ανασυγκρότησης της αξιολογίας που τις διέπει είναι η αναστοχαστική αποκατάσταση της τελεολογίας ως πλαισίου του μηχανισμού, ως προϋπόθεσης για την συγκρότηση και της έννοιας της αιτιότητας (και όχι ως ανταγωνίστριά της, όπως στον Σπινόζα, λ.χ., και όπως σήμερα στους μαρξιστές που αρνούνται τον Έγκελο και προτιμούν τον Σπινόζα). Οι ελλείψεις της αιτιώδους εξήγησης οδηγούν, τόσο στην θεωρία όσο και στην πράξη, στην κατά Ψυχοπαίδη «αξιογένεση»: στην νόμιμη θέση μιας νέας αξίας.¹⁹

Αυτή η άποψη ότι το μηχανιστικό εγωιστικό συμφέρον απαιτεί το τελεολογικό κανονιστικό πλαίσιο μέσα στην ίδια την κοινωνία είναι συ-

17. Βλ. π.χ. το συμπέρασμά του «Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες» στο W. Bonfeld - J. Holloway (επ.), *Post-Fordism and Social Form*, Conference of Socialist Economists, 1991, μτφ. *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, Εξάντας, Αθήνα 1995· «Dialectical Theory. Problems of Reconstruction», *Open Marxism* 1, 1992, σ. 5· «Emancipating Explanation», *Open Marxism* 3, 1995, σ. 20.

18. Λ.χ. «Dialectical Theory», *ά.π.*, σ. 39· «Emancipating Explanation», *ά.π.*, σ. 23.

19. «Τελεολογικές κρίσεις στην καντιανή κριτική», *Επίμετρο στο Καντ. Η πρώτη εισαγωγή στην Κριτική της κριτικής δύναμης*, Πόλις, Αθήνα 1996 (σ. 129-202), σ. 166 - 167.

στατική της έννοιας της προόδου στον Καντ, τον Έγκελο και τον Μαρξ, και κατά τον Ψυχοπαΐδη σημαίνει ότι οι τυπικοί όροι γίνονται περιεχομενικοί σκοποί,²⁰ δηλαδή ότι το αξιακό πλαίσιο με βάση το οποίο μπορούμε να μελετούμε την κοινωνία προκύπτει ως αναγκαίο για την ίδια, ότι η επιστημονική προϋπόθεση γίνεται πολιτικός στόχος. Ο Ψυχοπαΐδης μας επιτρέπει έτσι πάλι να πιστεύουμε στην πρόοδο και στην σύμπτωση επιστήμης και πολιτικής, αλλά στην πρόοδο ως επιστημολογική προϋπόθεση και στην σύμπλευση της πολιτικής όχι με τα πορίσματα μιας επιστήμης αλλά μάλλον με τις προϋποθέσεις της επιστημονικότητας, της κατασκευής των εννοιών της κοινωνικής επιστήμης.

---

20. «Das politische Element in der Darstellung dialektischer Kategorien», εις J. Bruhn - M. Dahlmann - C. Nachtmann (επ.), *Kritik der Politik. J. Agnoli zum 75. Geburtstag*, Φραϊβούργο 2000, σ. 260.